

Maciej Grochowski

Wstęp

W 1984 roku została opublikowana przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe „Gramatyka współczesnego języka polskiego” pod redakcją Stanisława Urbańczyka (1909–2001), w dwóch tomach, składniowym i morfologicznym (dalej GWJP, GWJPS, GWJPM), nazywana potocznie w polskim środowisku językoznawczym ze względu na kolor okładek „żółtą gramatyką”. Twórcą koncepcji GWJPS i zarazem autorem pierwszej, podstawowej części pracy, „Składni wyrażen predykatywnych”, był Stanisław Karolak (1931–2009). Tom składniowy pod redakcją Zuzanny Topolińskiej obejmował ponadto „Składnię wyrażen polipredykatywnych” Macieja Grochowskiego oraz „Składnię grupy imiennej” Zuzanny Topolińskiej. Taki, trójczłonowy podział GWJPS wynikał ze składu zespołu autorskiego pracy i jego kompetencji.

GWJPM, autorstwa Renaty Grzegorzycykowej, Krystyny Kallas (1940–2024), Krystyny Kowalik, Romana Laskowskiego (1936–2014), Alicji Orzechowskiej, Jadwigi Puzyriny i Henryka Wróbla, pod redakcją Renaty Grzegorzycykowej, Romana Laskowskiego i Henryka Wróbla, została opublikowana ponownie w postaci poprawionej i uzupełnionej, w dwóch tomach, w 1998 roku (w rok później ukazał się dodruk). Tom trzeci GWJP, poświęcony fonetyce i fonologii, autorstwa Leokadii Dukiewicz (1926–2018) i Ireny Sawickiej, pod redakcją Henryka Wróbla, został wydany przez IJP PAN w Krakowie w 1995 roku. Tomu składniowego nie udało się wydać po raz drugi. W 1995 roku były rozważane wśród autorów rozwiązania alternatywne: przygotować szybko do druku drugie wydanie GWJPS po wprowadzeniu do tekstu zmian kosmetycznych albo dopracować merytorycznie pierwsze wydanie i opublikować „Składnię...” ponownie w terminie późniejszym. Zwyciężyła druga opcja, jej konsekwencje są powszechnie znane: nowego wydania tomu składniowego nie było i nie będzie. Stanisław Karolak opracował ponownie jedynie część ogólną swojej „Składni wyrażen predykatywnych” i w 2002 roku opublikował w formie monografii „Podstawowe struktury składniowe języka polskiego”. Odpowiedniość tych dzieł dotyczy tylko ich zakresu, merytorycznie są to prace różne.

Od wydania GWJPS upłynęło czterdzieści lat, a od drugiego wydania GWJPM dwadzieścia pięć lat. W tym czasie dorobek publikacyjny zarówno w zakresie teorii i metodologii

gramatyki, jak i gramatyki języka polskiego (w ujęciu semantycznym) powiększył się w stopniu znaczącym. Z perspektywy mijających dziesięcioleci coraz bardziej widoczne są mankamenty i braki GWJP, wielu językoznawców – badaczy gramatyki ma świadomość konieczności uzupełnienia tej publikacji i jej uwspółcześnienia. Na przykład GWJPS nie rozważała relacji między gramatyką a semantyką i pragmatyką, nie nawiązywała do opozycji jednostek systemu językowego i jednostek mowy (użycia języka), nie operowała opozycją poziomu przedmiotowego języka i poziomów meta, nie zawierała opisu reguł składni linearnej. Przyjęte w GWJP podziały leksemów na klasy były zdeterminowane przede wszystkim ich właściwościami formalnymi. Analiza semantyczna licznych grup jednostek leksykalnych reprezentujących poziomy meta (m.in. partykuł, spójników, przysłówków), dokonana w ostatnich kilku dekadach przez wielu lingwistów zajmujących się gramatyką, pozwoliła na globalne i głębsze ujęcie systemu leksykalnego języka, o czym świadczą artykuły problemowe poświęcone częściom mowy, relacji między systemem a jego użyciem, strukturze tematyczno-rematycznej.

Przygotowanie nowej gramatyki współczesnego języka polskiego nie było w latach 70. XX wieku rzeczą łatwą przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze, ówczesny stan zaawansowania badań teoretycznych i materiałowych nad współczesną polszczyzną nie był zadawalający. Po drugie, warunki zewnętrzne badań naukowych były trudne pod względem technicznym: obowiązywała cenzura, nie było Internetu, poczty elektronicznej, komputerów ani nawet kserografów; wszelkie dane (tekstowe, słownikowe, bibliograficzne) gromadzone były ręcznie, rejestrowane na papierze, przy użyciu maszyny do pisania.

W celu opracowania metodologicznie nowej gramatyki współczesnego języka polskiego (ówczesny stan wiedzy w zakresie gramatyki odzwierciedlała „Gramatyka języka polskiego” Stanisława Szobera z 1921 roku) utworzona została w 1969 roku w Zakładzie Języka Polskiego Instytutu Badań Literackich PAN Pracownia Budowy Gramatycznej Współczesnego Języka Polskiego, z dwoma zespołami, składniowym, warszawskim, kierowanym przez Zuzannę Topolińską, i morfologicznym, krakowskim, kierowanym przez Romana Laskowskiego. Kierowniczką całej pracowni i zakładu była Zuzanna Topolińska. Jesienią 1973 roku zakład został przeniesiony do nowo utworzonego wówczas Instytutu Języka Polskiego PAN, a na początku lat 90. XX wieku Pracownię Budowy Gramatycznej przekształcono w dwie niezależne od siebie pracownie w Instytucie, krakowską Pracownię Teorii i Metodologii Gramatyki i warszawską Pracownię Semantyki.

Dzięki szerokim kontaktom naukowym i wysiłkom organizacyjnym grupy uczonych średniego wówczas pokolenia, Zuzanny Topolińskiej, Stanisława Karolaka, Romana Laskowskiego, oraz dzięki patronatowi pierwszego dyrektora Instytutu Języka Polskiego PAN, Stanisława Urbańczyka, ówczesna Pracownia Budowy Gramatycznej prowadziła intensywną działalność badawczą i wydawniczą, a także samokształceniową (już na początku lat 70. XX wieku odbywały się w Warszawie przez dwa lata, z inicjatywy Zuzanny Topolińskiej, ogólnopolskie szkolenia w zakresie logiki, semiotyki i teoretyczno-metodologicznych podstaw językoznawstwa). W ciągu zaledwie dekady zorganizowanych zostało kilka konferencji tematycznych poświęconych słabo znanym wówczas kompleksom zagadnień z zakresu gramatyki, takim jak np. predykcja, liczba, ilość, miara, kategoria czasu, kategorie gramatyczne grup imiennych, struktury predykatywne i polipredykatywne. Obok uczonych

polskich w konferencjach tych brali udział wybitni slawiści z kilku krajów świata: František Daneš, Zdeněk Hlavsa, Miroslav Komárek, Petr Sgall, Jarmila Panevová, Jan Kořenský, Rudolf Růžička, Frido Michałk, Helmut Fasske, Milka Ivić, Robert Rothstein, Ljubomir Đurović. Wyniki konferencji zostały opublikowane w postaci druków zwartych. Z myślą o nowej gramatyce polskiej zostało powołane w IJP PAN wydawnictwo seryjne „Studia Gramatyczne”. W latach 1977–1995 wydano jedenaście tomów poświęconych różnym problemom z zakresu wszystkich działów gramatyki. Z perspektywy kilku dziesięcioleci działalność naukową Pracowni Budowy Gramatycznej należy ocenić bardzo wysoko. Główne osiągnięcie Pracowni, którym była publikacja GWJP, stanowiło – na tle wcześniejszych opracowań całościowych dotyczących języka polskiego – przełom metodologiczny. Szczegółowe informacje o działalności Pracowni są zawarte w artykułach: Grochowski 2012, 2017, Laskowski 2012.

W pokoleniach językoznawców polskich młodszych od pokolenia naszych mistrzów, urodzonych w latach 30. XX wieku, nie ma wybitnego uczonego i zarazem utalentowanego organizatora nauki, który byłby zdolny stworzyć zespół badawczy zajmujący się gramatyką. Zainteresowanie gramatyką wśród językoznawców młodszych pokoleń słabnie, coraz mniejsza liczba młodych uczonych prowadzi badania dotyczące gramatyki. Jedną z istotnych przyczyn tego stanu rzeczy jest to, że gramatyka należy do najtrudniejszych dyscyplin językoznawczych, wymagających znajomości logiki, filozofii języka, metodologii nauk, i że jest dyscypliną niemającą bezpośredniego związku ze światem pozajęzykowym (w porównaniu na przykład z etnolingwistyką czy socjolingwistyką). Inną przyczyną jest to, że kształcenie studentów i doktorantów w zakresie gramatyki zanika, ma w znacznym stopniu nastawienie praktyczne, służy sprawnej komunikacji, jest ukierunkowane glottodydaktycznie. A takiemu podejściu do gramatyki nie musi towarzyszyć pogłębianie wiedzy. Jednym z celów tej pracy jest przeciwstawienie się rozpowszechnionym trendom zmierzającym do neutralizacji roli gramatyki w badaniach językoznawczych. Język jako narzędzie badań jest częścią każdej nauki: nie ma dyscypliny naukowej bez jej języka, nie ma języka bez gramatyki i jednostek językowych o określonym znaczeniu.

Niniejszy przewodnik językowo-encyklopedyczny jest przeznaczony dla tych wszystkich odbiorców, którzy nie zajmują się zawodowo badaniami dotyczącymi gramatyki, a chcą uzupełnić swoją wiedzę w zakresie gramatyki i o gramatyce, uzyskać nowe informacje, wewnętrzne (o samym języku, jego budowie i funkcjonowaniu) i zewnętrzne (o językoznawcach, ich działalności i dorobku naukowym).

Koncepcja przewodnika powstała w 2016 roku, dwa lata później wniosek o finansowanie projektu w ramach NPRH został zaakceptowany. Skład osobowy zespołu realizującego projekt w latach 2018–2024 zmieniał się, nie wszyscy wykonawcy skłonni byli przez cały ten okres uczestniczyć w projekcie. Autorami artykułów w „Przewodniku...” są: Izabela Duraj-Nowosielska, Maciej Grochowski, Anna Kisiel, Krystyna Kowalik, Paulina Rosalska, Piotr Sobotka, Elżbieta Wierzbicka-Piotrowska, Mariola Wołk, Joanna Zaucha, Magdalena Żabowska. Sylwetki autorów zostały przedstawione na końcu polskojęzycznej części tego tomu (zob. Noty o autorach).

Praca ta przedstawia wybrane, ale istotne osiągnięcia językoznawców polskich (na tle europejskim) w zakresie gramatyki semantycznej od XIX wieku do czasów współczesnych. Przez *gramatykę semantyczną* rozumie się sposób podejścia do gramatyki polegający na

preferencji kategorii pojęciowych, uważanych za nadrzędne, którym podporządkowane są wykładniki formalne o określonych wartościach. Np. *gradacja* ujmowana jest jako semantyczna operacja metajęzykowa. Jej urzeczywistnieniu służą środki leksykalne (np. operatory metapredykatywne) i gramatyczne (wykładniki operacji stopniowania). Pojęcie *struktury predykatowo-argumentowej* jest fundowane na pojęciu *predykatu*, odnoszącym się do poziomu semantycznego. Na poziomie znakowym jest ono reprezentowane przez *wyrażenie predykatywne*. Akty *referencji* dokonywane są m.in. za pomocą różnego rodzaju operatorów kwantyfikujących, a te z kolei są reprezentowane przez wykładniki okazjonalności, takie jak np. zaimki, miana, deskrypcje dyskursywne. W charakterystyce pojęcia *partykuły* konieczne jest odwołanie się do *rematu* wypowiedzenia, a także do mówiącego, który ujawnia (właśnie za pomocą danej partykuły) swój stosunek do przekazywanej wiedzy. *Partykuła* implikuje więc pojęcie metatekstu.

Dorobek w zakresie gramatyki semantycznej jest prezentowany w formie indywidualnych artykułów autorskich, niezależnych od innych artykułów. Tom pierwszy zawiera artykuły problemowe, tom drugi artykuły osobowe (są one scharakteryzowane we wstępie do tomu drugiego). Każdy artykuł problemowy ma koncepcję i kompozycję autorską, zawiera także osobną bibliografię. Bibliografie mają charakter tematyczny, nie służą li tylko celom referencyjnym, lecz wzbogacaniu wiedzy, realizują funkcję informacyjną w wyznaczonym zakresie. Krzyżowanie się bibliografii poszczególnych artykułów problemowych jest nieuniknione, świadczy o randze i/lub popularności niektórych prac w językoznawstwie współczesnym.

Zależność między ostatnim komponentem tytułu pracy „w ujęciu historycznym” i zarazem tytułu projektu badawczego a zawartością treściową i kompozycją poszczególnych artykułów problemowych jest regulowana indywidualnie przez poszczególnych autorów, nie jest oparta na jednej stałej zasadzie. Niemniej jednak w wielu artykułach eksponowany jest punkt widzenia problemu preferowany przez autora, liczne artykuły prezentują historię danego zagadnienia bądź terminu albo ewolucję poglądów na dany temat. Np. w artykule poświęconym *morfologii* prezentowana jest charakterystyka tego terminu w licznych kompendiach encyklopedycznych i słownikowych od końca XIX wieku do czasów współczesnych. Z kolei artykuł dotyczący *słotwotwórstwa* omawia miejsce dyscypliny w podręcznikach gramatyki, bibliografie i syntezы słotwotwórstwa od połowy XIX wieku. Artykuł na temat kategorii gramatycznej *przypadka* zawiera przegląd poświęconych jej teorii w językach indoeuropejskich w XIX i XX wieku. W artykule dotyczącym *części mowy i ich klasyfikacji* omawiana jest ewolucja kryteriów podziału leksemów polskich, a następnie wyniki zastosowania tych kryteriów, od początku XX wieku (od Stanisława Szobera) do początku XXI (do Jadwigi Wajszczuk).

Kompozycja polskojęzycznej części tomu pierwszego jest oparta na najprostszym kryterium przyjętym w kompendiach encyklopedycznych. Artykuły problemowe są ułożone w kolejności alfabetycznej ich tytułów. Różnorodność problematyki, której jest poświęcony „Przewodnik...”, zróżnicowanie zakresów tematycznych poszczególnych artykułów nie pozwalają na zastosowanie kryteriów merytorycznych w kompozycji tej części pracy. Obok artykułów poświęconych działom gramatyki, semantyce, pragmatyce, historii dyscyplin, artykułów przedstawiających podstawowe pojęcia teorii języka i metodologii językoznawstwa (takie jak *jednostka języka*, *implikacja semantyczna*, *referencja*, *dewiacja językowa*)

„Przewodnik...” zawiera liczne artykuły problemowe charakteryzujące poszczególne części mowy, wybrane, przysługujące im kategorie gramatyczne, typy struktur składniowych i relacje między nimi. Część polskojęzyczną „Przewodnika...” zamyka indeks objaśnionych terminów, opracowany przez Adriannę Piotrowską.

Druga część tomu pierwszego, angielskojęzyczna, dotyczy części mowy, a więc problematyki w gramatyce centralnej. Układ trzynastu artykułów jest oparty na określonej hierarchii. Po przeglądzie rozpowszechnionych klasyfikacji gramatycznych leksemów polskich w XX wieku omawiane są jednostki należące do syntaktemów, a następnie reprezentujące parataktemy, na końcu charakteryzuje się interiekcje. Wszystkie artykuły przełożyła **dr Weronika Sobita**, tłumacz przysięgły języka angielskiego. Pierwotnie planowana była publikacja wszystkich artykułów problemowych w dwóch wersjach językowych. Ze względów czasowych i finansowych okazało się to jednak niemożliwe. Materiały angielskojęzyczne tworzą niewątpliwie spójną całość.

Oba tomy „Przewodnika...” opiniowali do druku **Ireneusz Bobrowski** (IJP PAN) i **Iwona Kosek** (UWM). Obojgu Państwu Profesorom serdecznie dziękuję – w imieniu wszystkich autorów i własnym – za wnikliwą lekturę pracy i bardzo szczegółowe, konstruktywne uwagi krytyczne, które pozwoliły nam ulepszyć poszczególne artykuły.

Literatura

- Grochowski, M. 2012. „Główne kierunki badań syntaktycznych w Polsce w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku”. W *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju*, red. M. Grochowski. Warszawa: KJ PAN, 139–155.
- Grochowski, M. 2017. „Ewolucja metodologii składni polskiej. Refleksje po 30 latach od wydania GWJPS”. *Linguistica Copernicana* 14: 197–221.
- GWJPM: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, i H. Wróbel. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984, wyd. 1, 1998, wyd. 2.
- GWJPS: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Laskowski, R. 2012. „Fleksja języka polskiego po sześćdziesięciu latach”. W *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju*, red. M. Grochowski. Warszawa: KJ PAN, 113–124.